

AIŠKINAMASIS RAŠTAS
DĖL ŽALOS, ATSIKADUSIOS DĖL VALDŽIOS INSTITUCIJŲ NETEISĖTŲ VEIKSMŲ,
ATLYGINIMO IR ATSTOVAVIMO VALSTYBEI IR LIETUVOS RESPUBLIKOS
VYRIAUSYBEI ĮSTATYMO NR. IX-895 1, 2¹ STRAIPSNIŲ PAKEITIMO
ĮSTATYMO PROJEKTO

1. Įstatymo projekto rengimą paskatinusios priežastys, parengto projekto tikslai ir uždaviniai

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 20 straipsnis nustato, kad niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas; kad niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas; kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas; kad jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas. Nepaisant to, kad Konstitucija nedviprasmiškai nustato, jog asmenį galima sulaikyti tik „nusikaltimo vietoje“, vis dėlto praktikoje asmenys sulaikomi ne tik šioje Konstitucijoje aiškiai įtvirtintoje „nusikaltimo vietoje“. Teisėsaugos institucijos suėmimą, laikiną sulaikymą vis dar gana dažnai taiko remdamosi tik abstrakčiais ir neindividualizuotais motyvais. Laikiniai sulaikytų asmenų skaičiaus ir asmenų, kuriems skirta kardomoji priemonė – suėmimas, statistika vis dar kelia didelį susirūpinimą. Laikiniai sulaikytų asmenų skaičius 2023 m. siekė net 9383 asmenis, asmenų, kuriems skirta kardomoji priemonė – suėmimas – 1513, todėl akivaizdu, kad tik maža santykinė dalis sulaikytų asmenų teismo sprendimu yra suimami. Neabejotina, kad didžioji dalis laikino sulaikymo ar suėmimo atvejų yra pagrįsti ir taikomi teisėtai, atsižvelgiant į tuo metu žinomas aplinkybes apie galimai padarytą nusikalstamą veiką, tačiau pažymėtina, kad net ir laikinas laisvės atėmimas (sulaikymas ar suėmimas) neatsietinas nuo pagarbos nekaltumo prezumpcijai, asmenų teisių bei teisėtų interesų apsaugos. Taigi asmeniui, kuris buvo laikinai sulaikytas ar suimtas, bet vėliau ikitėsininis tyrimas jam nutrauktas ar teisminio proceso metu jis yra išteisinamas, už tokį laisvės suvaržymą valstybė turi realiai ir deramai kompensuoti, kadangi neabejotinai toks asmuo patiria tiek turtinę, tiek neturtinę žalą dėl pačios griežčiausios priemonės – laisvės atėmimo, taikymo, nors vėlesnėje stadijoje paaiškėja, kad toks asmuo net nėra padaręs inkriminuotos nusikalstamos veikos. Teisė į kompensaciją yra esminė žmogaus teisė, įtvirtinta Konstitucijoje ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje. Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT) savo sprendimuose ne kartą yra akcentavęs, kad valstybės turi užtikrinti veiksmingą kompensavimo mechanizmą be nereikalingų procedūrų. Dėl šios priežasties, manytina, valstybėje turi egzistuoti kompensavimo mechanizmai, kurie bent minimaliai galėtų atlyginti patirtą žalą. Valstybė turi pripažinti šią žalą ir nedelsdama kompensuoti ją, taip atkurdama pasitikėjimą teisingumo sistema.

Tokio kompensavimo mechanizmas turėtų būti aiškus, paprastas ir greitas, priešingai nei susiformavusi praktika, kad asmuo kompensaciją gali gauti arba savo pažeistas teises individualiai ginti tik teismo tvarka, kuri ne tik ženkliai prailgina kompensacijos gavimo procesą, bet ir nepagrįstai didina teismų darbo krūvį. Tokia praktika gali būti traktuojama kaip antrinė žala, kai valstybė nustato neproporcingai aukštus patirtos žalos įrodinėjimo standartus, kurių pagrindimas dažnai reikalauja ne tik specialių teisinių žinių, bet ir finansinių investicijų, todėl daugeliu atvejų asmenys yra priversti susitaikyti su patirta žala ir nesiėkti kompensacijos dėl patirtų išgyvenimų. Pažymėtina, kad XIX-osios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos įgyvendinimo plane (toliau – Įgyvendinimo planas) – strateginiame dokumente, numatančiame konkrečius XIX-osios Lietuvos Respublikos Vyriausybės kadencijos darbus, jų įgyvendinimo atsakomybes ir terminus, taip pat aiškiai išskirtinas dėmesys užtikrinti platesnius žalos kompensavimo mechanizmus. Įgyvendinimo plano 7.1.3. papunktyje numatyta nustatyti platesnį žalos kompensavimo ne teismo tvarka instituto taikymą,

siekiant užtikrinti efektyvesnę žmogaus teisių apsaugą ir sumažinti teismų krūvį, o tai tik dar labiau patvirtina poreikį inicijuoti teisės aktų pakeitimus, plečiant šio instituto taikymą daugiau atvejų.

Atsižvelgiant į tai, Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei įstatymo Nr. IX-895 (toliau – ŽAI) 1, 2¹ straipsnių pakeitimo projektu (toliau – ŽAI projektas) yra siekiama:

- 1) išplėsti ŽAI nuostatų taikymą, kad kompensaciniai mechanizmai apimtų ir laikino sulaikymo pritaikymo atvejus;
- 2) pakeisti ŽAI įtvirtintą kompensacijos už laikiną sulaikymą ar suėmimą skyrimo teisinį reglamentavimą, užtikrinant, kad asmuo gautų fiksuoto dydžio kompensaciją papildomai neįrodinėjant konkrečios patirtos turtinės žalos dėl pritaikyto laikino sulaikymo ar suėmimo.

2. Įstatymo projekto iniciatoriai (institucija, asmenys ar piliečių įgalioti atstovai) ir rengėjai

Įstatymo projektą inicijavo ir parengė Seimo narys Remigijus Žemaitaitis.

3. Kaip šiuo metu reguliuojami įstatymo projekte aptarti teisiniai santykiai

Šiuo metu ŽAI 1 ir 2¹ straipsnių nuostatos numato, kad kompensaciją ne teismo tvarka asmuo gali gauti tik už patirtą realią turtinę žalą (turto netekimą arba sugadinimą, turėtas išlaidas, negautas pajamas (negautą darbo užmokestį ar kitas darbinės pajamas atskaičius mokesčius ir privalomojo valstybinio socialinio draudimo bei privalomojo sveikatos draudimo įmokas, taip pat negautas socialines ir kitas išmokas) dėl kardomosios priemonės – suėmimo pritaikymo, kada įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu buvo įsteisintas arba kuriam priimta nutartis ar nutarimas nutraukti ikiteisminį tyrimą Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 212 straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktuose nustatytais pagrindais, išskyrus atvejus, kai ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas suėjus apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminui arba atsisakyta asmenį persekioti baudžiamąja tvarka Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo prevencijos įstatymo nustatytais pagrindais. Kompensuotinos žalos dydis nustatytas iki 50 BSI (Bazinė socialinės išmoka) (šiuo metu – 3500 Eur). Tai suponuoja galimybę skirti ir mažesnę kompensaciją ne teismo tvarka. Manytina, kad šiuo metu galiojantis teisinis reglamentavimas, nors ir įtvirtina geresnes prielaidas gauti kompensaciją ne teismo tvarka, tačiau yra nepakankamai išplėtotas ir nustatantis per aukštą įrodinėjimo standartą norint pagrįsti išimtinai tik turtinės žalos padarymą. Nėra įtvirtinta galimybė atsižvelgti į asmens patirtą neturtinę žalą, kuri akivaizdi vien dėl to fakto, kad dėl abejotino poreikio paskyrus suėmimą yra apribojama pamatinė asmens teisė į laisvę. Taip pat ŽAI nuostatos numato galimybę gauti kompensaciją ne teismo tvarka tik dėl neteisėtai paskirto laikino sulaikymo, o tai kelia abejonių ir dėl sisteminio teisės akto suderinamumo, kadangi visiškai ignoruojamos situacijos, susijusios su paskirtu trumpalaikiu laisvės atėmimu – laikinu sulaikymu, kada asmeniui yra nutraukiamas ikiteisminis tyrimas ar jis yra įsteisinamas minėtais pagrindais, nekeliant klausimo dėl laikino sulaikymo teisėtumo. Neabejotina, kad ŽAI turėtų būti įtvirtintos vienodos kompensacijos sąlygos tiek dėl trumpalaikio, tiek dėl ilgalaikio laisvės apribojimo baudžiamojo proceso metu. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad kompensacijos dydis nėra fiksuotas ir gali esmingai kisti atsižvelgiant į tai, koku būdu ir priemonėmis asmuo sugeba įrodyti patirtą turtinę žalą. Tokio pobūdžio teisinis reglamentavimas nepagrįstai apsunkina asmens teisės į kompensaciją įgyvendinimą ir mažina visuomenės pasitikėjimą teisingumo sistema.

4. Kokios siūlomos naujos teisinio reguliavimo nuostatos ir kokių teigiamų rezultatų laukiama

Atsižvelgiant į 3 punkte išdėstytas problemas, ŽAI projekto 1 straipsniu siūloma išplėsti ŽAI 1 straipsnyje įtvirtintą įstatymo paskirtį, įtraukiant galimybę gauti kompensaciją ir už baudžiamojo proceso metu pritaikytą laikiną sulaikymą, kada įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu toks

asmuo buvo išteisintas, arba kuriam įsiteisėjusia nutartimi ar nutarimu ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas. Šie pakeitimai leis užtikrinti sisteminių ŽAI nuostatų suderinamumą, kad iš esmės dėl visų baudžiamojo proceso metu pritaikytų laisvės atėmimo priemonių, net ir nenustačius jų konkretaus neteisėtumo, būtų galima skirti asmeniui kompensaciją ne teismo tvarka.

ŽAI projekto 2 straipsniu siūloma pakeisti ŽAI 2¹ straipsnį, numatant galimybę ir konkrečius pagrindus gauti kompensaciją ir už minėtos procesinės prievartos priemonės – laikino sulaikymo, pritaikymą baudžiamojo proceso metu asmeniui, kuris įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu buvo išteisintas arba kuriam priimta nutartis ar nutarimas nutraukti ikiteisminį tyrimą Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 212 straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktuose nustatytais pagrindais, išskyrus atvejus, kai ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas suėjus apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminui arba atsisakyta asmenį persekioti baudžiamąja tvarka Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo prevencijos įstatymo nustatytais pagrindais. Taip pat siūloma tikslinti ir patį kompensavimo mechanizmą. Pirmiausia, ŽAI projekto 2 straipsniu keičiamo ŽAI 2¹ straipsnio 1 dalyje nustatomas konkretus fiksuotas kompensacijos dydis už patirtą žalą. Siūloma numatyti, kad už minėtomis sąlygomis pritaikytą laikiną sulaikymą būtų skiriama 10 BSI, o už suėmimą – 50 BSI dydžio kompensacija, papildomai neįtvirtinant prievolės asmenims įrodinėti padarytos išimtinai tik turtinės žalos dydį. Atsižvelgiant į tai, kad atsisakoma privalomumo įrodymais pagrįsti patirtą žalą, ŽAI 2¹ straipsnyje atliekamos techninės korekcijos, kiek tai susiję su dokumentų, teiktų Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai (toliau – Teisingumo ministerija).

Siūlomų pakeitimų visuma leis užtikrinti, kad asmenys, kurie baudžiamojo proceso metu buvo laikinai sulaikyti ar suimti, turės vienodą ir aiškiai įtvirtintą teisę į kompensaciją be būtinybės inicijuoti ilgus teismo procesus. Žmonės matys, kad valstybė pripažįsta galimai padarytas klaidas ir efektyviai kompensuoja patirtą žalą, didės piliečių pasitikėjimas teisėsaugos ir teismų institucijomis. Automatinės kompensacijos modelis gali padėti išvengti didesnių finansinių išlaidų ateityje, nes šiuo metu kai kurie nukentėjusieji kreipiasi į tarptautinius teismus ir gauna didesnes kompensacijas nei galėtų būti numatyta nacionalinėje sistemoje. Teisėsaugos institucijos taps atidesnės sprendamos dėl sulaikymo ir suėmimo priemonių taikymo, nes žinos, kad valstybė turės padengti žalos atlyginimą nepagrįstai sulaikytiems asmenims, sumažės nepagrįstų ar skubotų procesinių prievartos priemonių taikymo atvejų. Galiausiai, pažymėtina ir tai, kad tuo atveju, jeigu asmeniui nėra priimtinas ŽAI siūlomos įtvirtinti kompensacijos dydis, jam nebūtų užkirstas kelias kreiptis kitomis priemonėmis dėl didesnio žalos atlyginimo.

5. Numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimo rezultatai (jeigu rengiant įstatymo projektą toks vertinimas turi būti atliktas ir jo rezultatai nepateikiami atskiru dokumentu), galimos neigiamos priimto įstatymo pasekmės ir kokių priemonių reikėtų imtis, kad tokių pasekmių būtų išvengta

Priėmus ŽAI projektą neigiamų pasekmių nenumatoma.

6. Kokią įtaką priimtas įstatymas turės kriminogeninei situacijai, korupcijai
ŽAI projekto nuostatos įtakos korupcijai ir kriminogeninei situacijai neturės.

7. Kaip įstatymo įgyvendinimas atsilieps verslo sąlygoms ir jo plėtrai
ŽAI projekto nuostatų įgyvendinimas įtakos verslo sąlygoms ir jo plėtrai neturės.

8. Ar įstatymo projektas neprieštarauja strateginio lygmens planavimo dokumentams

ŽAI projekto nuostatų įgyvendinimas strateginio lygmens planavimo dokumentams neprieštarauja.

9. Įstatymo inkorporavimas į teisinę sistemą, kokius teisės aktus būtina priimti, kokius galiojančius teisės aktus reikia pakeisti ar pripažinti netekusiais galios

Priėmus ŽAI projektą, kitų teisės aktų priimti, keisti ar pripažinti negaliojančiais nereikės.

10. Ar įstatymo projektas parengtas laikantis Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos, Teisėkūros pagrindų įstatymų reikalavimų, o įstatymo projekto sąvokos ir jas įvardijantys terminai įvertinti Terminų banko įstatymo ir jo įgyvendinamųjų teisės aktų nustatyta tvarka

ŽAI projektas parengtas laikantis Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos, Teisėkūros pagrindų įstatymų reikalavimų, įstatymo projekto sąvokos ir jas įvardijantys terminai atitinka visas teisės aktų nuostatas.

11. Ar įstatymo projektas atitinka Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas ir Europos Sąjungos dokumentus

ŽAI projektas atitinka Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas ir Europos Sąjungos dokumentus.

12. Jeigu įstatymui įgyvendinti reikia įgyvendinamųjų teisės aktų, - kas ir kada juos turėtų priimti

ŽAI projektui įgyvendinti Teisingumo ministerija iki 2025 m. gruodžio 31 d. turės priimti įgyvendinamuosius teisės aktus.

13. Kiek valstybės, savivaldybių biudžetų ir kitų valstybės įsteigtų fondų lėšų prireiks įstatymui įgyvendinti, ar bus galima sutaupyti (pateikiami prognozuojami rodikliai einamaisiais ir artimiausiais 3 biudžetiniais metais)

Konkretų papildomų biudžeto lėšų poreikį nustatyti yra sudėtinga, kadangi Lietuvos Respublikoje nėra viešai skelbiami statistiniai duomenys apie pradėtus ir nutrauktus ikiteisminius tyrimus, tačiau vertinant statistinę informaciją Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei įstatymo Nr. IX-895 1, 3 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 2-1 straipsniu įstatymo Nr. XIV-370 aiškinamajame rašte pateiktą statistinę informaciją matyti, kad vidutiniškai per metus kompensacija galėtų būti skirtina iki 32 asmenų, kas atsižvelgiant į baudžiamosios politikos tendencijas ir mažėjantį registruotų nusikaltimų skaičių, tikėtina, kad skaičius nėra esmingai pakitęs, todėl siūlomi pokyčiai, kiek tai susiję su kompensacija už suėmimą, valstybės biudžetui kainuotų iki 112 tūkst. Eur, kas jau ir šiuo metu yra visiškai padengta organizuojant valstybės biudžeto asignavimus. Dėl sąnaudų išmokėti kompensaciją už pritaikytą laikiną sulaikymą, manytina, kad nors tokių asmenų skaičius yra didesnis, tačiau pati kompensacija šiuo atveju yra mažesnė, tikėtina, kad jeigu laikinai sulaikytų ir išteisintų asmenų skaičius yra net 3 kartus didesnis (kas sudarytų vidutiniškai 100 asmenų per metus), jų atžvilgiu taikomoms kompensacijoms reiktų iki 70 tūkst. Eur biudžeto lėšų per metus. Žinoma, sprendžiant dėl papildomo biudžeto lėšų poreikio tikslinga įvertinti ir tai, kad skiriant kompensacijas ne teismo tvarka gali būti sutaupoma valstybės biudžeto lėšų, kadangi mažėtų teismų sistemos darbo krūvis, mažėtų rizika, kad būtų priteista žala iš valstybės Europos Žmogaus Teisių Teisme.

14. Įstatymo projekto rengimo metu gauti specialistų vertinimai ir išvados

Nėra.

15. Reikšminiai žodžiai, kurių reikia šiam projektui įtraukti į kompiuterinę paieškos sistemą, įskaitant Europos žodyno „Eurovoc“ terminus, temas bei sritis

„laikinas sulaikymas“, „kompensacija“, „ne teismo tvarka“, „BSI“.

16. Kiti, iniciatorių nuomone, reikalingi pagrindimai ir paaiškinimai
Nėra.